

İsmailov, Alisher. (2023). “Rusça ve Kazakça Kaynaklara Göre Ahmet Yesevi Türbesi”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 7 (1), 103-114.

Araştırma Makalesi

**RUSÇA VE KAZAKÇA KAYNAKLARA GÖRE
AHMET YESEVİ TÜRBESİ***

Ahmet Yesevi Mausoleum According to Russian and Kazakh Sources

Alisher İSMAİLOV**

Öz

Ahmet Yesevi Türbesi, Güney Kazakistan'daki Türkistan şehrinde bulunmaktadır. Türbenin yapılış tarihi 14-15. Yüzyllara kadar uzanmaktadır ve günümüzde Emir Timur tarafından inşa edilmiş en büyük yapılarından biri olarak kabul edilmektedir. Ahmet Yesevi'nin yaşamı ve katkıları hakkında yazılmış birçok kitap, makale ve diğer kaynaklar mevcuttur. Bu kaynaklarda, Ahmet Yesevi'nin 1105-1166 yılları arasında yaşadığı ve Türkistan'daki Yasi şehrinde ikamet ettiği belirtilmektedir. Ayrıca, İslam dininin 12. Yüzyıldaki gelişimine katkıda bulunduğu ve dinin en büyük alimlerinden biri olarak kabul edildiği de kaynaklarda yer almaktadır. “Dîvân-ı Hikmet” adlı eseri ise o dönemde dünya çapında tanınmıştır. Günümüzde Ahmet Yesevi Türbesi hakkında yeterli bilgi mevcuttur, ancak türbe ve Ahmet Yesevi'nin hayatı hakkında daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Bu nedenle, bu makalede Kazak ve Rus kaynaklarından alınan önemli bilgiler Türkiye Türkçesiyle okuyuculara aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Emir Timur, Ahmet Yesevi, Rivayet, Kazakistan, Yasi, İsfıdca, Hilvet, Han, Toktamış.

Abstract

The mausoleum of Ahmed Yesevi is located in the city of Turkistan in southern Kazakhstan. The construction of the mausoleum dates back to the 14th and 15th centuries, and it is considered one of the largest structures built by Emir Timur. Many books, articles, and other sources have been written about the life and contributions of Ahmed Yesevi. These sources indicate that Ahmed Yesevi lived between 1105 and 1166, resided in the city of Yasi in Turkistan, and made significant contributions to the development of Islam in the 12th century. He is considered one of the greatest scholars of the religion, and his work “Dîvân-ı Hikmet” was widely recognized during his time. Sufficient information about the mausoleum and Ahmet Yesevi's life is currently available, but more research is needed on the mausoleum and his life. Therefore, this article aims to provide important information from Kazakh and Russian sources to Turkish-speaking readers.

Keywords: Emir Timur, Ahmet Yesevi, Legend, Kazakhstan, Yasi, Isfıjab, Khalwat, Khan, Tokhta.

* Geliř Tarihi / Received: 09.05.2023, Kabul Tarihi / Accepted: 30.06.2023. <https://doi.org/10.58640/asyar.1294803>

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, ismailov.alisher@hbv.edu.tr, ORCID ID:<https://orcid.org/0009-0005-6708-2412>

Giriş

Ahmet Yesevi Türbesi, Kazakistan'ın Güney bölgesinde, Türkistan şehrinin merkezinde yer almaktadır. Günümüzdeki araştırmalara göre bu türbenin 14-15. Yüzyıllara ait olduğu ve türbenin Emir Timur'un¹ emriyle yapıldığı bilinmektedir (Kabildinov, 2019: 331-332). Bugüne kadar ağızdan ağıza dolaşan ve birçok kitapta yer alan rivayetlere göre Emir Timur, 14. Yüzyıllarda Altın Ordu hanı Toktamış² ile savaştığı, özellikle Kazakistan bölgesine bu savaş için geldiği zikredilmektedir (Kabildinov, 2019: 106-107). 14. Yüzyılın sonunda Emir Timur, şimdiki Güney Kazakistan bölgesine gelmiş ve savaş bitene kadar bu bölgede kalmaya karar vermiştir. Rivayete göre, günlerden bir gün Emir Timur bir rüya görmüştür. Bu rüyada ise Ahmet Yesevi Emir Timur'a Altın Ordu hanı ile olacak savaşta galip çıkacağını söylemiştir. İlk başta Emir Timur bu rüyaya pek inanmamıştır. Ancak Emir Timur, Altın Ordu hanı Toktamış ile olan savaşı kazandıktan sonra bu rüyaya ve Ahmet Yesevi'ye inanmaya başlamıştır. Savaş tamamen bittikten sonra Emir Timur, Ahmet Yesevi'nin mezarının başına çok büyük bir türbe yaptırmaya karar vermiş ve yaklaşık 1395 yılında³ türbe inşaatının başlatılması için emir vermiştir (Baypakov, 2012: 57-63).

Ahmet Yesevi türbesinin yapılma nedeni sadece bu rivayetle alakalı değildir. Çünkü bugüne kadar yapılan araştırmalara göre Ahmet Yesevi'nin mezarının başına yapılan ilk türbenin 12. Yüzyıla ait olduğu bilinmektedir. Özellikle bu bilgiyi K. M. Baypakov, M. Koja, M. E. Masson, G. M. Mustafina, S. G. Hmelenskiy gibi araştırmacılar söylemekte ve kendi araştırmalarında bu bilgiye özel olarak yer vermektedir. Ahmet Yesevi türbesi hakkında bunun gibi halk arasında daha bilinmeyen bilgiler çoktur. Dolayısıyla bilimsel araştırmalarda yer alan bu gibi ilginç bilgiler araştırmada okuyucuya aktarılacak ve türbe hakkında Rusça ve Kazakça kaynaklar değerlendirilecektir.

Türbenin şimdiki durumu hakkında bilgi verilecek olursa; Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra Ahmet Yesevi türbesine birkaç kez restorasyon işleri yapılmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda Ahmet Yesevi türbesinin yıkılacak durumda olduğu hatırlanırsa, şimdiki türbenin daha iyi durumda olduğu anlaşılacaktır. Ancak Kazakistan'ın güney bölgesindeki toprağın tuz oranının yüksek olması nedeniyle türbenin ilerideki zamanlarda yıkılma ihtimali vardır. Bu yüzden türbeye bakmak ve her yıl daha iyi şekilde restorasyon işlerini yapmak günümüzdeki güncel meselelerden biridir.

Aslında Ahmet Yesevi ve onun türbesi hakkında yapılan araştırmalar, yazılan kitaplar ve makaleler çoktur. Özellikle Rusça ve Kazakça yayınların bulunduğu söylenebilir. Ancak çoğu kaynakta yer alan bilgilerin aynı olması nedeniyle araştırmada kaynak sınırlandırması yapılmış; araştırmanın yazım aşamasında en eski kaynaklar kullanılmaya çalışılmıştır.

Kaynaklardaki bilgilere göre; Ahmet Yesevi'nin 1166-1167 yıllarında vefat ettiği bilinmektedir. Fakat Ahmet Yesevi'nin ne zaman dünyaya geldiği henüz bilinmemektedir (Baypakov, 2012: 106-107). Tabii ki bazı kaynaklardaki bilgilere göre Ahmet Yesevi'nin 63 yaşında iken yer altına (Hilvet) girdiği

¹ Emir Timur, 14. Yüzyılın ortasından 15. Yüzyılın başına kadar Maverünnehir'de (şimdiki Özbekistan bölgesi) hüküm sürdü. Bu dönemde Timur, Orta Asya'daki tüm emirler arasında etkili olan biriydi.

² 14. Yüzyılın ortalarından başlayarak 15. Yüzyılın başlarına kadar, Emir Timur Maverünnehir'de (günümüz Özbekistan bölgesi) hüküm sürdü. Bu dönemde Emir Timur Orta Asya'daki diğer emirlerden biri olarak etkili oldu. 14. Yüzyılda Altın Ordu ve Ak Ordu devletleri arasında büyük bir rekabet vardı ve sürekli olarak iki devlet arasında savaşlar yaşanıyordu. Bu dönemde Toktamış Han'ın babası Tuy Koja Han, Ak Ordu Hanı Urus Han tarafından öldürülmüştü. Bu nedenle Altın Ordu Hanı Toktamış, Maverünnehir'deki Emir Timur'un yanına kaçmak zorunda kaldı ve ondan yardım istedi. Emir Timur, Altın Ordu ve Ak Ordu devletlerini yönetebilmek için Toktamış Han'a yardım etmeye istekliydi. İlk başta Emir Timur, Toktamış Han'a asker verdi ve bazı savaşlarda Emir Timur ile Toktamış Han, Ak Ordu devletine karşı birlikte savaştı. İkisi birleşerek savaştığı için ve Urus Han aniden vefat ettiği için Emir Timur ile Toktamış Han bu savaşı kazandı. 14. Yüzyılın sonunda Toktamış Han, Altın Ordu (bazı kaynaklarda Ak Ordu olarak geçiyor) tahtına oturdu ve bütün Kazakistan bölgesinde hüküm sürmeye başladı. Zamanla güçlenen Toktamış Han, Emir Timur'un hakimiyeti altından çıkmaya karar verdi. Bu nedenle 14. Yüzyılın sonunda Emir Timur ile Toktamış Han birkaç kez savaştı ve bu büyük savaşta Emir Timur galip geldi. Bu savaşı kazandıktan sonra Emir Timur, Kazakistan bölgesinde de hüküm sürmeye başladı. Kaynaklara göre, Emir Timur ve Toktamış Han'ın 15. yüzyılın başında vefat ettiği görülmektedir.

Not: Toktamış Han, Altın Ordu devletinin kurucusu Joşu Han'ın oğlu, Tuy Koja Han'ın torunu ve Altın Ordu devletinin 31. hanıdır.

³ Not: Bizim baktığımız kaynakların çoğunda, Ahmet Yesevi Türbesi'nin inşaatının 1395 yılında başladığı söylenmektedir. Bunun asıl sebeplerinden biri, Ahmet Yesevi Türbesi'nde bulunan bazı eşyalarda 1395 yılının yazılmasıdır. Türkiye'de yapılan bazı araştırmalarda, türbe inşaatının 1389 yılında başladığı söylenmektedir. Bu iki bilginin de kesin olmadığı bellidir ve bu bilgi üzerinden yine de araştırma yapılabilir.

ve ömrünün geri kalan zamanını orada geçirdiği görülmektedir. Zira yukarıda bahsedilen 1166-1167 yılları bu bilgiye göre hesaplanmıştır. Özellikle, burada Ahmet Yesevi'nin ne zaman doğduğu ve ne zaman vefat ettiğini tam olarak söylemek mümkün değildir. Ancak kaynaklardaki bilgilere göre, Ahmet Yesevi'nin 12. Yüzyılda yaşadığı kesin olarak söylenebilir. Bahsedildiği üzere, Ahmet Yesevi vefat ettikten hemen sonra onun mezarının başına 12. Yüzyılda sade bir mimari yapı olan dört köşeli bir türbe yapılmıştır. Böyle bir türbenin yapıldığına dair bilgiler günümüzde birçok arkeolog uzmanlar tarafından söylenmektedir. Özellikle, Kazakistanlı K. M. Baypakov, M. Koja gibi arkeologlar, Ahmet Yesevi türbesinde kazı işlerini yürüterek gerçekten ilk türbe yapısının 12. Yüzyıla ait olduğunu söylemiştir. Ancak bu türbenin ham tuğladan yapılması nedeniyle günümüze kadar ulaşmamıştır (Baypakov, 2012: 106-107).

Arkeolog uzmanlar, kazı işleri sırasında duvarlara yapılan nakışları tespit etmiştir. Özellikle bu duvarlardaki nakışların 12. Yüzyıla ait olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, açılan türbenin Ahmet Yesevi'nin türbesi olduğu ve 12. Yüzyıla ait olduğu, çoğu araştırmacı tarafından kabul edilmektedir (Koja, 2000: 6-7).

Araştırmacılar arasında, yukarıda bahsedilen iki arkeologdan başka S. G. Hmelenskiy, M. E. Masson (Masson, 1930: 1-22), G. M. Mustafina (Mustafina, 1992: 56-57, 66-72) gibi isimler de bu görüşe katılmaktadır. Özellikle S. G. Hmelenskiy adlı yazar, ilk türbenin 12. Yüzyılda yapıldığını ve bu türbenin 7,5 metre uzunluğundaki dört köşeli basit bir mimari yapı olduğunu söylemektedir (Baypakov, 2012: 106-107).

Kaynak bilgilerine göre; 12. Yüzyılda Orta Asya ve Yasi (Türkistan) şehrinin halkı bu türbeye ziyarete gelmiştir. Ahmet Yesevi'nin türbesinde namaz kılındığı, hatta bu türbenin 12. Yüzyılda cami hizmetinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 13. Yüzyıllardaki Moğol istilasını nedeniyle türbe tamamen yıkılmıştır. Dolayısıyla, ilk türbenin 13. Yüzyıldan itibaren varlığını yitirdiği görülmektedir. Günümüze kadar ulaşmış olan türbenin 14-15. Yüzyıllarda Emir Timur'un emriyle yapıldığı bilinmektedir.

Türbe ve türbenin inşaat işleri hakkında günümüze kadar açık şekilde ulaşan bilgiler çoktur. Bu nedenle araştırmacı uzmanlar 14. ve 15. Yüzyıllara ait ikinci türbe üzerinde ciddi çalışmalar yapabilmıştır.

14. Yüzyıla ait büyük bir mimari yapı ise yaklaşık 1395 yılında inşa edilmiş olabilir. Çünkü bu yıllarda Emir Timur, Altın Ordu hanı ile savaşmış ve onu yendikten sonra Evliya Ahmet Yesevi'nin türbesini yaptırmıştır. Bu türbenin inşaat işleri 1395 yılında başlamış ve Emir Timur vefat edene kadar devam etmiştir (Koja, 2019: 252-255).

Emir Timur, 1405 yılında vefat etmiş ve türbe inşaatı Emir Timur'un ölümünden sonra hemen durdurulmuştur. Eğer Emir Timur, 1405 yılında vefat ettikten sonra türbe inşaatı durdurulmuş olsaydı, o zaman 10 yıl içinde bu kadar büyük bir mimari yapıyı bitirmek imkânsız olurdu. Tabii ki, şimdiki zamanın imkânlarına göre bu işi yapmak kolay görülebilir; ancak 14. ve 15. Yüzyıl insanların keşfedebildiği teknolojilere göre, bu işin 10 yılda bitirilebileceğini düşünmek imkânsızdır. Türbenin inşaat işlerinin 1395 yılından önce başlamış olduğu ya da Emir Timur'un vefatından sonra da devam ettiği düşünülse de Timur vefat ettikten sonra türbenin inşaat işlerinin hemen durdurulduğu bilgisine çoğu kaynaklarda rastlanmaktadır. Bu kaynakları göz ardı etmek mümkün değildir. Dolayısıyla türbenin inşaat işlerinin ne zaman başlayıp ne zaman bittiği hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir (Basenov, 1982: 1-59).

Ahmet Yesevi'nin Hayatı

Ahmet Yesevi'nin hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar çok azdır ve çoğu kaynaklardaki bilgiler kesin değildir. Bugüne kadar yapılan araştırmalardaki bilgilerin çoğu Ahmet Yesevi Türbesi üzerinden yapılmıştır. Bu nedenle, kaynaklarda geçen bilgilerin sadece yorum üzerinden ortaya koyulduğu söylenebilir. Aslında, araştırmacılar Ahmet Yesevi'nin ne zaman doğduğu ve ne zaman vefat ettiğini bulmaya çalışmışlardır. Ancak eski kaynaklardaki bilgilerin eksik olması nedeniyle bunu kesin olarak tespit edememişlerdir. Günümüzde türbeye yapılan araştırmalar neticesinde Ahmet Yesevi'nin hayatı hakkındaki bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Bunun asıl sebeplerinden biri duvarlar, kapılar ve başka eşyalarda Arapça yazılan bazı bilgilerin olmasıdır. Ancak bu bilgiler bizim için yetersiz kalmaktadır; çünkü Ahmet Yesevi Türbesi ve onun hayatı ile ilgili daha çözülmeleyen meseleler vardır. Şimdi elimizde

var olan kaynaklara göre; Yesevi'nin aşağı-yukarı 1105-1166 yıllarında yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu bilginin kesin olmadığı da unutulmamalıdır (İslamov, 2012: 27-32).

Kaynaklarda geçen Ahmet Yesevi'nin “*Ben Peygamberimizin yaşından fazla yaşamak ve bu hayatı görmek istemiyorum, bu yüzden yer altına (Hilvet) girip ömrümün geri kalan zamanını ilim öğrenmekle geçireceğim*” şeklindeki ifadesinden, “1105-1166” yılları arasında yaşamış olduğu çıkarımı yapılabilir (Eleuov, 2007: 5-6) ki araştırmacıların çoğu Yesevi'nin yaklaşık 1166-1167 yıllarında vefat ettiğini söylemiştir. 63 yaş (yıl) sayıldığı zaman 1105 yılı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Ahmet Yesevi'nin yaklaşık 1105-1166 yılları arasında yaşadığı görüşü çoğunluktadır.

Ahmet Yesevi'nin hayatıyla ilgili bilgiler, M. E. Masson adlı yazarın *Mavzoley Hodja Ahmet Yasevi* adlı kaynağında yer almaktadır. Bu kaynağa bakıldığında, Ahmet Yesevi'nin İsfidcab (şimdiki Sayram) şehrinde doğduğu ve daha sonraki yıllarda Yasi (şimdiki Türkistan) şehrinde yaşadığı öğrenilmektedir. Bu bilgi, çoğu araştırmacı tarafından kabul edilmiş ve pek çok kaynakta yer almıştır (Masson, 1930: 1-22). Özellikle Türkistan şehri hakkında yazılan tarihî kaynaklara bakıldığında, 12. Yüzyılda şehrin adının “Yasi” olduğu görülmektedir.

Ahmet Yesevi'nin adına yaşadığı bölgeye göre “Yesevi” kelimesinin eklendiği gayet açıktır (Joldasbayuly,1995:124). Zaten Orta Çağ'da yaşayan birçok kişinin adları buna örnek olabilir. Mesela Ali El-İsfidjabi (Kabildinov, 2019: 314-315), El-Farabi (Kabildinov, 2019: 319-321), Emir Seyyid Semerkandi (Kabildinov, 2019: 330) gibi.

Ahmet Yesevi'nin babasının adının İbrahim olduğu ve genç Yesevi'nin çok küçük yaşından itibaren anne-babasından ayrılarak yetim kaldığı kaynaklarda geçmektedir. Bu zamanlarda Ahmet Yesevi İsfidcab şehrinde yaşamıştır. Ahmet Yesevi'nin genç yaşında bile çok zeki, mütevazı ve İslam dinini çok seven biri olduğu bilinmektedir. Ayrıca Ahmet Yesevi'nin İslam dininin gelişmesi için çok emek veren bir alim olduğu ve onun “*Divan-ı Hikmet*” adlı eserinin çok ünlü olduğu söylenmelidir. Bu eseri yazarak Ahmet Yesevi, bütün dünyada tanınmış bir isim olmuştur (Sadikbek, 2009: 1-20).

Kaynaklarda geçen rivayetlere göre; Ahmet Yesevi'nin ilk müşidi Arslan Baba'dır. Bu bilgiye pek çok kaynakta rastlamak mümkündür ve Yesevi'nin kendisi tarafından kaleme alınan “*Divan-ı Hikmet*” adlı eserde de Arslan Baba'nın adı geçmektedir. Arslan Baba hakkında “*Divan-ı Hikmet*”te bahsedilmesi, aralarında bir bağlılığın olduğunu göstermektedir (Koja,2006: 77-86). Günümüzdeki eserlerde, genç Ahmet Yesevi'nin zeki ve akıllı olduğu ve İslam dünyasının en büyük alimlerinden biri olan Arslan Baba'nın dikkatini çektiği ve Arslan Baba'nın Ahmet Yesevi'yi koruma altına aldığı bahsedilmektedir. Kaynaklarda geçtiği üzere, Yesevi ilk önce İslam dinini Arslan Baba'dan öğrenmiştir (Sadikbek, 2009: 1-20).

Rivayetlere göre Arslan Baba, Peygamberimiz Muhammed (S.A.V) zamanında yaşamış ve Peygamberimiz Arslan Baba'ya asırlar sonra Ahmet diye bir çocuğun dünyaya geleceğini ve o çocuğun İslam dininin alimi olacağını söylemiştir. Ayrıca Peygamberimizin Arslan Baba'ya emanet olarak bir hurma verdiği kaydedilmiştir. Bu rivayetdeki bilgilere göre Arslan Baba, hurmayı asırlar boyunca damağında saklamış ve genç Ahmet Yesevi ile görüştüğü zaman hurmayı teslim etmiştir. Bu ve buna benzer rivayetler çoktur. Özellikle günümüzde bu rivayetin çeşitli versiyonları bulunmaktadır.

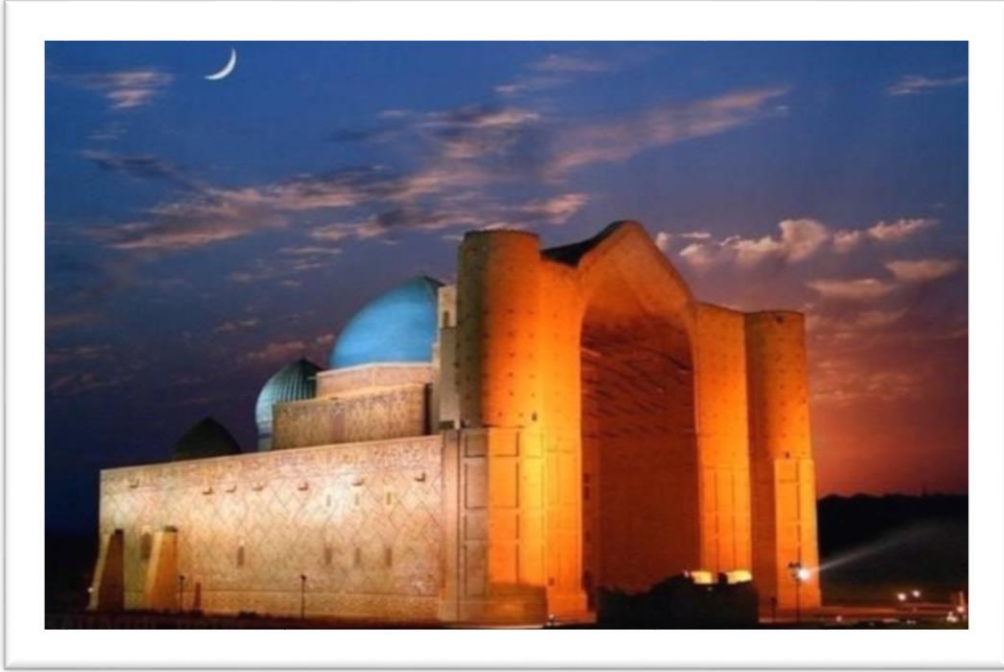
Bahsi geçen rivayetlerden hareketle bu konu üzerinde araştırma yapan ve sorulara tam aydınlık getiren Kazakistanlı Z. Jandarbek adlı yazarın kaleme aldığı “Aristan Bab” adlı makale vardır. Yazar bu makalede Arslan Baba'nın gerçek isminin Abu Ja'far Muhammad ibn Nastur al-Rumi olduğunu söylemiştir. Hatta yazar kendi makalesinde, Peygamberimizin böyle adlı bir sahabesinin İsfidcab (Sayram) şehrinde yaşadığı hakkında bilgiler sunan kaynakların varlığını öne sürmüştür. Bazı kaynaklarda Arslan Baba'nın gerçek ismi Salman al-Farsi olarak geçmektedir. Yazar kendi makalesinde adı geçen bu Salman al-Farsi adlı kişinin Arslan Baba'nın kendisi olmadığı, Arslan Baba'nın Salman al-Farsi'nin evladı olduğu iddiasını öne sürmüştür. Özellikle yazar burada Peygamberimizden emaneti Salman al-Farsi'nin aldığını ve bu emaneti nesilden nesle bırakarak yıllardır sakladığını, en son olarak da bu hurmayı Arslan Baba'nın Ahmet Yesevi'ye teslim ettiğini söylemektedir. Bizim de fikrimize göre bu yaklaşım gerçeğe daha da yakın olabilir. Bunun asıl sebebi insanlık tarihinde böyle asırlardır yaşayan insanların olmamasıdır. Eğer Arslan Baba Peygamberimizden hurmayı kendisi almış olsaydı, o zaman Arslan Baba en az bu hayatta 4 asırdan fazla yaşamış olmalıydı. İnsanların hayatının 100-110 yıldan fazla olmadığı düşünülürken rivayetin doğruluğu anlaşılmaktadır (Jandarbek, 2019: 57).

Yazılı kaynaklarda Arslan Baba'nın bir süre sonra vefat ettiği ve onun vefatından sonra Ahmet Yesevi'nin İslam dininin tarikat yolundaki ilmini güçlendirmek amacıyla Buhara (Özbekistan) şehrine doğru yola çıktığı, orada İslam dininin en büyük alimlerinden biri olan Hoja Yusuf Hemedani'nin yanında bulunduğu zikredilmektedir. Yusuf Hemedani vefat etmesinin ardından Ahmet Yesevi, onun tarikat yolundaki işlerini devam ettirmiştir. Ahmet Yesevi "Kubraviya", "Bektaşi", "Nakşbandiya" ilimlerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Hangi yılda olduğu belli olmasa da Ahmet Yesevi'nin Yasi (Türkistan) şehrine yerleştiği ve hayatının geri kalan zamanını orada geçirdiği ifade edilmektedir. Ahmet Yesevi Yasi şehrindeyken "Yeseviye" ilminin alt yapısını oluşturmuş ve hayatı boyunca bu ilmi geliştirmek için çalışmıştır. Ayrıca Ahmet Yesevi'nin hayatı boyunca çok sayıda talebe yetiştirdiği, onlara bütün bildiklerini öğreterek eğitim verdiği kaynaklarda geçmektedir. Günümüze kadar ulaşan rivayetlerde, kitap, makale ve diğer kaynaklarda Yesevi'nin akıllı, kibar, zeki, mütevazi biri olduğu söylenmektedir. Ahmet Yesevi hayattayken Yasi (Türkistan) şehrinin halkı ona ziyaret etmek için gelmiştir. Özellikle halkın arasında kimin derdi varsa hemen Ahmet Yesevi'ye gelerek onda çözüm bulmuştur. Kayıtlarda Yasi şehrinin bütün halkının İslam dinini Ahmet Yesevi'den öğrendiği, ayrıca onun İslam dinini halka yumuşak bir dille öğretmek halkın kalbinde yer aldığı bilinmektedir. Kaynaklara göre Ahmet Yesevi 1166-1167 yıllarında vefat etmiştir. Özellikle bu zamanlarda Ahmet Yesevi'yi ziyaret etmek ve Kur'an bağışlamak için dünyanın dört köşesinden İslam dininin alimlerinin geldiği zikredilmektedir (İslamov, 2012: 27-32). Aslında Ahmet Yesevi'nin hayatı hakkındaki bilgilerin çoğunun kaynaklarda var olduğu söylenebilir. Ancak tüm kaynaklarda aynı bilgiler geçmektedir. Bu yüzden bütün yazarların aynı fikirde olduğu, ayrıca yazarların çoğunun aynı ana kaynak üzerinden araştırma yaptığı tarafımızca tespit edilmiştir.

Yazılı Kaynaklara Göre Ahmet Yesevi Türbesinin Mimari Yapısı

Yukarıda, Ahmet Yesevi'nin vefatından sonra yaklaşık 1166-1167 yıllarında mezarının başına bir türbe yapıldığından bahsedilmişti. Sonradan bu türbe, Moğol istilası sırasında yıkılmıştır. 13. Yüzyıl ile 14. Yüzyıl arasında Ahmet Yesevi Türbesi'nin yıkılmış durumda olduğu bilinmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, 12. Yüzyıla ait türbe, dört köşeli basit bir mimari yapıdır. Ancak araştırmacılar, bu türbenin 12. Yüzyılda en üst düzeydeki mimari yapı olduğunu söylemektedirler. Araştırmalarda çok fazla bir şey bulunmadığından dolayı, bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir (Haşşimov, 2001: 139-142). 14. Yüzyılda, tamamen yıkılmış türbeyi kaldırarak onun yerine yeni bir türbe yapılmıştır. Bu türbe, 14. Yüzyılda Orta Asya'nın birkaç hanlığında hüküm süren Emir Timur'un emriyle yapılmıştır. Bu türbe günümüze kadar sağ salim ulaşmış olup şimdi Türkistan şehrinde tarihî bir yer olarak Kazakistan Cumhuriyeti tarafından koruma altına alınmıştır. Bu türbeye her yıl devlet tarafından restorasyon işleri yapılmaktadır. Özellikle türbenin her ay ziyarete açık olduğu belirtilmelidir (Görsel-1). Ulaşılan kaynaklardaki bilgilere göre; türbenin inşaat işleri 1395 yılında başlamış ve 1405 yılına kadar devam etmiştir. 1405 yılında türbenin inşaatı daha bitmemiş; ancak Emir Timur'un vefat etmesi nedeniyle inşaat işleri tamamen durdurulmuştur (Yolgin, 2013: 1-14). Türbenin inşaat işlerinin 10 yıl sürdüğü bilinmektedir. Ancak T. Basenov adlı yazar, *Ahmet Yasavi Mavzoley Kompleksi* adlı kitabında, bu inşaatı 10 yılda bitirmenin hiçbir şekilde mümkün olmadığını söyleyerek türbe inşaatının 1395 yılından daha önce başladığı fikrini öne sürmektedir (Basenov, 1982).

Görsel 1. XIV-XV. Yy. Yapılan Ahmet Yesevi Türbesi

Kaynak: (<https://thepresentation.ru/img/tmb/1/83452/ded494e41e2719ec6c08829ba5a86651-800x.jpg>)

1395 yılında Emir Timur, türbe inşaatının başlatılması için emir vermiştir; ancak türbenin inşaat işleri başarısız olmuştur. Rivayetlere göre, inşaat işlerini yürüten ustalar gündüz çalışmış; ancak gece herkes uykuya gittiği zaman örülmüş tuğlaların hepsi bir öküz tarafından bozulmuştur. Bunun üzerine Emir Timur, bir gece uyumadan türbeyi takip etmiş; gerçekten de türbenin bir öküz tarafından bozulduğuna şahit olmuştur.

Günlerden bir gün Emir Timur bir rüya görmüştür. O rüyada bir aksakallı dede Emir Timur'a “*Sen ilk önce Ahmet Yesevi'nin mürsidi Arslan Baba'nın mezarının başına türbe yapmalısın*” diye uyarı vermiştir. Bu uyarıdan sonra Emir Timur Otrar (şimdiki Şauildir) şehrine doğru yola çıkmış ve Arslan Baba'nın mezarının başına türbe yaptırmıştır. Arslan Baba türbesi yapıldıktan sonra Ahmet Yesevi türbesinin inşaat işleri başarılı bir şekilde yapılmaya başlanmış ve bu inşaat işi 1405 yılına kadar devam etmiştir. Dolayısıyla günümüzdeki araştırmalar neticesinde Arslan Baba ve Ahmet Yesevi türbesinin 14-15. Yüzyıla ait olduğu bilinmektedir. Türbenin birkaç kez bir öküz tarafından yıkıldığı bahsinin bir rivayet olduğu unutulmamalıdır (Koja, 2019: 252-255).

Kaynaklara göre, 14. Yüzyılın sonunda Toktamış Han'ın Yasi (Türkistan) şehrini birkaç kez işgal ettiği ve tamamen yağmaladığı bilinmektedir. Bunun üzerine Emir Timur, Toktamış Han'ı cezalandırmak için savaş ilan etmiş ve birkaç kez savaşmıştır (Masson, 1930: 1-22). Türbenin inşaat işlerinin başarısız olması, Toktamış Han'ın Yasi şehrini yağmalamasıyla ilgili olabilir. Türbenin, rivayette bahsedildiği gibi öküz tarafından değil, Toktamış Han tarafından yıkıldığı da mümkündür. Ancak bu bilgi kesin değildir ve ileride bu konunun araştırılacağına inanıyoruz.

Ahmet Yesevi Türbesinin 14-15. Yüzyıllara ait olduğu çoğu araştırmacı tarafından kabul edilmiştir. V. V. Bartold, *Soçineniya Çast 1, T-2* adlı kitabında türbenin 14. Yüzyılda türbenin Emir Timur tarafından yaptırıldığını söylemiştir (Bartold, 1963: 159, 252, 256). Ahmet Yesevi Türbesi yapılırken Emir Timur dünyadaki en iyi inşaat ustalarını çağırması ve türbenin bütün malzemelerini en kaliteli şekilde yapmalarını emretmiştir. Öyle ki günümüze kadar ulaşmış ve 14. Yüzyıldan bu yana hiç silinmemiş boyalar türbenin içinde ve dışında mevcuttur. Uzmanlar bunu yıllardır araştırmışlardır; ancak nasıl bir kaliteli boya kullandıklarını bulamamışlardır. Ahmet Yesevi türbesini yapmak için inşaat ustalarından daha çok insan gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Bunun sebebi, türbe için kullanılan tuğlaların Türkistan şehrinin batısında bulunan 40 km uzaklıktaki eski Sauran (şimdiki adı Sauran) şehrinden

getirilmesidir. Rivayetlere göre, Yasi ve Sauran şehirleri arasında insanlar zincir oluşturarak yan yana durmuş ve bütün tuğlaları elden ele uzatarak Yasi şehrine getirmişlerdir. Bu bilgiye bakarak, Yasi ve Sauran şehirlerinin insanların türbenin yapılması için çok emek sarf ettiklerini ve şehir halkının bu inşaat işinde daha çok faaliyet gösterdiğini öğrenmek mümkündür.

Türbenin uzunluğu 62.5 metre ve yan tarafı ise 46.5 metre uzunluğundadır. Özellikle türbenin Güney Kazakistan'daki en büyük türbe olduğu söylenebilir. Aslında türbenin içinde 35 oda ve 8 salon bulunmaktadır. Ancak günümüzde türbenin korunması için sadece 13 oda ziyarete açıktır. Türbe için kullanılan tuğlalar ise 25x25x5 ve 26x26x6 cm boyutlarındadır (Basenov, 1982).

Türbenin güney tarafında en büyük giriş kapısı bulunmaktadır. Bu kapının boyu 18.2 metre olup, her türlü nakışlarla süslenmiştir. Kapının süslemesinde geometrik, epigrafik ve bitki şeklindeki nakışlar kullanılmıştır. 14-15. Yüzyılda ziyarete gelen kişiler tam bu kapıdan içeriye alınmışlardır. Bu kapı türbenin ana girişi olup, kapıdan hemen içeri girildiğinde Orta Asya'daki en büyük kubbeli salona ulaşılmaktadır. Oda, tepesindeki kubbenin çapı 18 metreden daha büyük olan türbedeki en büyük odalardan biridir. Özellikle yerden yukarıya doğru kubbenin ucuna kadar hesaplandığında, 36 metre yüksekliğe sahiptir (Koja, 2019: 252-255).

Bu oda Kazak Türkçesinde "Kazandık" ya da ikinci adıyla "Cemaathane" olarak adlandırılmıştır. "Kazandık" adı, odanın tam ortasında bulunan "Taykazan"dan kaynaklanmaktadır. "Cemaathane" adı ise eski zamanlarda bu odada önemli toplantılar yapıldığı ve adamların burada zikir çekip, Ahmet Yesevi'nin hikmetlerini okudukları için verilmiştir.

Odanın ortasında yer alan "Taykazan", 1399 yılında Tebriz doğumlu Abdul Aziz İbn Şarafuddin adlı usta tarafından yapılmıştır. Taykazan'ın kuyumcusu Tebriz uyruklu olmasına rağmen, bu kazanın Kazakistan'daki Karnak (şimdiki adı Atabay) köyünde yapıldığı bilinmektedir. Bu "Taykazan" 2 ton ağırlığındadır ve 2.4 metre çapındadır (Görsel 2). Özellikle kazanın süslemesine bakarak en iyi ustalar tarafından yapıldığı belli olmaktadır. Kazanın süslemesinde çok güzel bitki şeklindeki nakışlar yapılmıştır. Ayrıca kazanın 3 satır Arap yazısı ile süslendiğini belirtmek gerekir. Birinci satırda kazanın su koymak için yapıldığı ve bu kazanın Emir Temur'un emriyle yapıldığı yazılmıştır. Ortada bulunan ikinci satırda ise "Şerefin üstün olsun, 1399 yıl ve kazanı Abdul Aziz İbn Şarafuddin adlı usta yaptı" diye yazılmıştır. En alttaki üçüncü satırda ise "Allahu Ekber" yazısı vardır. Bu kazanın 1399 yılında yapıldığı ve Yasi şehrine getirildiği bellidir. Sebebi kazanın sırtında 1399 yılında yapıldığı yazılmıştır. Zamanında bu kazanda her cuma günü "Halim" ya da "Atalaköje" diye adlandırılan yemek yapılmış ve bu yemeği Yasi (Türkistan) şehrinin halkına ikram etmiştir. Kaynaklardaki bilgilere göre ilk önce bu yemeği yetim çocuklara, çocuklu annelere, eşi vefat etmiş kadınlara ve fakir adamlara dağıtmışlardır.⁴ Bazı kaynaklardaki bilgilere göre cuma günü bu kazanda tatlı su hazırladıklarını ve suyu Yasi (Türkistan) şehrinin halkına dağıttıkları söylenmektedir. Her ne ise bu Taykazan'ın halkın menfaati için kullanıldığı bilinmektedir (Baypakov, 2012: 106-107).

⁴ "Atalaköje" veya "Halim" olarak adlandırılan yemek, 14-15. Yüzyılda Ahmet Yesevi Türbesi'nin mutfağında, et ve buğdayın suyunun haşlanmasıyla yapılmış ve halka dağıtılmıştır.

Görsel 2. XIV. Yy. Yapılan “Taykazan”

Kaynak: (<https://pbs.twimg.com/media/DpOvJI4X4AAWwYk.jpg:large>).

Yukarıda da bahsedilen bu “Kazandık” ya da “Cemaathane” olarak adlandırılan büyük salondan diğer odalara geçmek mümkündür. Türbedeki en önemli odalardan biri, Ahmet Yesevi’nin kabrinin bulunduğu odadır. Bu oda Kazak Türkçesi’nde “Kabirhane” olarak adlandırılmıştır. Ancak bu oda, kabri koruma amaçlı tamamen kapatılmıştır ve Ahmet Yesevi’nin kabrini sadece yan odadan görmek mümkündür. Kuran bağışlamak, zikir çekmek, dua etmek isteyen herkes bu odaya alınmaktadır.

Ahmet Yesevi’nin kabri yeşil kaplama ile kapatılmıştır. Bu yeşil kaplamanın hacmi 4.7 x 3.8 metre, boyu ise yaklaşık 46-50 cm’dir. Kaplamanın kuzey tarafında Ahmet Yesevi’nin mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşı 1.85 metre boyutundadır ve sırtı beyaz, sarı ve siyah serpantin keramik ile kaplanmıştır (Görsel 3). Kaynaklara göre, bu odada Ahmet Yesevi’nin eşi ve çocuklarının da mezarı bulunmaktadır ve onların mezarları Ahmet Yesevi’nin mezar taşının güney tarafındadır (Koja, 2019: 252-255). Türbenin içinde ziyarete açık olan Kütüphane, Büyük Aksaray, Küçük Aksaray, Namazhane ve diğer odalar da yer almaktadır.

Görsel 3. Ahmet Yesevi’nin Mezar Taşı

Kaynak: (<https://i.ytimg.com/vi/tE4hAQyE8nE/maxresdefault.jpg>).

Bazı Kazak araştırmacılar, türbenin asırlar boyunca yıkılmama sebebini açıklamaya çalışmıştır. Bunun asıl sebeplerinden biri, türbe duvarlarının kalın olması ve tuğlaların dikkatli örülmesidir. Türbenin tuğlaları örülürken birbiriyle sıkı bağlanmasına, özellikle duvarların birbiriyle bağlantısının güçlü olmasına çok önem verilmiştir. Ayrıca türbenin ortasındaki en büyük oda ile diğer küçük odalar arasındaki tuğlaların sıkı bağlantılı şekilde yapılması ve türbenin üstündeki ağırlığın her odaya eşit düşmesine önem verilmiştir (Sadıkbek, 2010: 5-9). Bunlar sayesinde Ahmet Yesevi türbesi, 6 asırdır hiç yıkılmadan yaşamını sürdürebilmektedir.

Zamanında türbenin içinde bir yemekhane olduğu söylenmektedir. Ancak bu oda, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) zamanında yapılan yağmalama hareketleri esnasında bozulmuştur. Dolayısıyla, günümüzde bu oda türbeyi koruma amaçlı kapatılmıştır. Günümüzdeki kaynaklarda, Ahmet Yesevi türbesine 18-20. Yüzyıllarda Hokand ve Çarlık Rusyası tarafından yağmalama hareketlerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Özellikle Rusya subayı Vetevkin'in türbeyi yıkmak için emir verdiği ve askerlerin toplamda on iki kez türbeye doğru ateş ettiği söylenmektedir. Böylelikle Ahmet Yesevi türbesine elden yapılan felaketler gerçekleşmiştir.

Hokand hanlığı da türbeye pek iyi bakmamıştır. Kaynaklarda geçtiği üzere 18-20. Yüzyıl arasında türbeye kimse bakmamış, sel olma durumunda türbeyi koruma amaçlı hiçbir tedbir alınmamıştır. Bu yüzden türbeyi birkaç kez su basmıştır. Türbe 20. Yüzyıl sonunda yıpranmış haliyle elimize ulaşmıştır (Sadıkbek, 2010: 5-9). 1910 yılından itibaren türbeye restorasyon işlemleri yapılmış ve türbe 1990'lı yıllarda Kazakistan bağımsızlığını aldıktan sonra devlet tarafından tamamen koruma altına alınmıştır.

Ahmet Yesevi türbesinde araştırma yapan ve aynı zamanda restorasyon işlerini gerçekleştiren A. A. Semenov (1922 yılında) ve M. E. Masson (1928 yılında) adlı araştırmacılar vardır. Bu iki yazar türbede hem araştırma yapmış hem de türbenin bozulan yerlerine restorasyon işlemlerini yapmıştır (Eleuov, 2007: 5-6). En eski kaynaklardan bir tanesi L.Y. Mankovskaya'nın "Nekatoriye arhitekturno-arheologicheskiye nablyudeniya po restovratsi kompleksa Hodja Ahmeda Yasevi v.g. Turkestane" adlı eseridir. Bu eser 1960'lı yıllarda yazılmış olup, eserde Ahmet Yesevi'nin hayatı hakkında ve türbe inşaatının ölçüleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca bu kaynakta türbe hakkında yazılan eserler üzerinden analiz yapıldığını söylemek mümkündür (Mankovskaya, 1960: 52-69).

Ahmet Yesevi türbesi hakkında ve türbenin 18-20. Yüzyıllarda durumu hakkında bilgi veren bir yazar da A. N. Dobromislov'dur. Yazar, 1912 yılında *Goroda Sirdarinskiy Oblast* adlı eserini kaleme almıştır. Bu kitapta, türbenin 14. Yüzyılda yapıldığı ve 18-20. Yüzyıllar arasında Hokand Hanlığı ve Çarlık Rusya'sının Ahmet Yesevi Türbesine karşı yağmalama hareketleri gerçekleştirdiği belirtilmektedir (Dobromislov, 1912: 108-109,114-117).

Ahmet Yesevi Türbesi 14-15. Yüzyıllar arasında çok işlevli "Hanaka" hizmetinde bulunmuştur. Çünkü bütün kaynaklarda türbenin her türlü hizmeti sunduğu belirtilmektedir. Türbenin içinde insanlar için gerekli olan her şeyin bulunduğu söylenmektedir. Kayıtlarda Ruzbihan İsfahani'nin türbeyi ziyaret edip hayran kaldığı ve onun "Ahmet Yesevi Türbesi Orta Asya'da eşsiz bir mimari yapıdır" şeklinde yazı yazdığı söylenmektedir. Diğer bir kaynak olan "Alpamış" destanında ise "Haziretin tepesi bir günlük yol mesafesinden görülebiliyor" ifadesi yer almaktadır. Bu destandaki kelimelerden türbenin o zamanlar bile en büyük mimari yapı olduğu anlaşılmaktadır (Nurbekov, Sadıkbekov, 2015: 8-10). Emir Timur, türbeyi sadece rüyasında gördüğü ve savaşı kazandığı için yaptırmamış, aynı zamanda Emir Timur'un Yasi (Türkistan) şehrinin adamlarını idare edebilmek ve bu şehirde ticaret işlerini geliştirmek amacıyla da yaptırdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca o zamanlarda Yasi (Türkistan) şehrinde Ahmet Yesevi Türbesi gibi çok işlevli bir yapıya ihtiyaç duyulmuştur. Ahmet Yesevi Türbesi ve Yasi (Türkistan) şehri Kazak hanlığında bile çok önemli yerlerden birisi olmuştur (Joldasbayuly, 1995: 121). Bu nedenle türbenin içinde Ahmet Yesevi'den başka Jolbaris Han, Abilay Han, Esim Han, Babur Han, Kazibek Bi, Janibek Batur ve diğer önemli şahısların mezarları da bulunmaktadır (Praskurin, Tuyakbaev, 2005: 230-232).

Ahmet Yesevi türbesi günümüzde tüm Türk dünyası için önemlidir. Ayrıca, bu türbe bizim tarihimizin en önemli varlığıdır. Ahmet Yesevi Türbesi, 2003 yılında Paris'te dünya genelinde en önemli mimari yapı olarak kabul edilmiş ve UNESCO'nun dünya mirası listesine dahil edilmiştir (Koja, 2019: 252-255).

Sonuç

Ahmet Yesevi Türbesi, sadece Kazakistan için değil, bütün Türk dünyası için çok önemlidir. Sebebi, Kazakistan bölgesinin tüm Türk devletlerinin ata yurdu olmasıdır. Bu türbe bizim tarihimiz, varlığımız, ortak hazinemizdir. Günümüzde türbe hakkında ve Ahmet Yesevi hakkında araştırma yapan yazarlar çoktur. Özellikle türbe hakkında yazılan kitaplar, makaleler ve diğer kaynaklar yeterince bulunmaktadır. Araştırma yapan yazarların hepsi aynı fikirde olduğu gibi bütün kitaplardaki bilgiler de birbirine benzemektedir. Dolayısıyla türbe hakkında ve Ahmet Yesevi hakkında yeni bir bilgi söylemek çok zordur. Ancak bu araştırma için incelenen kitap ve makalelerde eksik bulunan bazı bilgilere rastlanmıştır. Örneğin, Ahmet Yesevi'nin mezarının başına ilk türbenin 12. Yüzyılda yapıldığı bilgisi, bazı Kazakistanlı arkeolog uzmanların kitaplarında yer alsa da çoğu kitapta bu bilginin bulunmadığı görülmektedir. Bunun asıl sebeplerinden biri, günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşan Ahmet Yesevi Türbesi'nin 14-15. Yüzyıla ait olmasıdır. İkinci bir sebep ise arkeolojik çalışmalarda ilk türbeye ait yeterli kalıntıların bulunmamasıdır. 12. Yüzyılda yapılan ilk türbenin varlığının göz ardı edilmesi mümkün olmadığından araştırmada 12. Yüzyılda yapılan Ahmet Yesevi türbesi hakkında bilgi vermek yararlı olmuştur. Aslında, 12. Yüzyılda yapılan ilk türbenin büyük bir öneme sahip olduğu herkese açıktır. Çünkü Ahmet Yesevi, 12. Yüzyılda yazdığı eserleriyle bütün dünyada tanınan bir evliya kişidir. Bu kadar tanınmış bir kişinin mezarının boş kalması ve üzerine hiçbir mimari yapı yapılmaması kabul edilebilir bir durum değildir.

Ahmet Yesevi vefat etmeden önce Yasi (Türkistan) şehrinde birçok talebe yetiştirmiştir. Dolayısıyla, Ahmet Yesevi'nin vefatından hemen sonra talebeleri ve Yasi (Türkistan) şehri halkı tarafından mezarının başına bir türbe yapılmıştır. Bu türbede Ahmet Yesevi'nin talebeleri, İslam dini yolundaki çalışmalarını sürdürmüş ve türbenin aynı zamanda bir cami hizmeti gördüğü de belirtilmektedir. Bu türbe sayesinde Ahmet Yesevi, yüzyıllar boyunca halk arasında unutulmamıştır. Kazak kültüründe, türbelerin sayesinde bu kişilerin unutulmadığı, kitap okumayan insanların bile bu türbe hakkında az çok bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Bahsedilen türbe, 13. yüzyıl Moğol istilası nedeniyle yaşamını durdurmuştur. Ancak 14. Yüzyılın sonunda Emir Timur, bu türbeyi tamamen kaldırarak yerine daha büyük bir mimari yapıyla yeni bir türbe yaptırmıştır. Özellikle bu türbenin, 12. Yüzyılda yapılan ilk türbenin geliştirilmiş ve büyütülmüş bir modeli olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, türbenin Orta Asya'daki en büyük ve en önemli mimari yapı olduğunu ve 14-15. Yüzyıllardan bugüne kadar varlığını sürdürdüğünü ve her yıl milyondan fazla ziyaretçinin türbeyi ziyaret ettiğini belirtmek gerekir.

Kaynaklar

- Baypakov, K. M. (2012). *İslamskaya Arheologičeskaya Arhitektura i Arheologiya Kazahstana*. Almaty.
- Basenov, T. (1982). *Ahmet Yasauı Mavzoley Kompleksi*. Almaty.
- Bartold, V. V. (1963). *Saçineniya Çast 1, T-2*. Moskva.
- Baypakov, K.; Taymagambetov, J. K. (2009). *Kazakistan Arheologiyasi*. Almaty.
- Dobromislov, A. N. (1960). *Goroda Sirdarinskiy Oblast*. Taşkent.
- Eleuov, M. (2007). *Turkistan Uazisindegi Arheologiyalik Eskertkişterdin Aşılı Tarihi*. Türkistan.
- Haşimov, M. (2001). *Religiozniye i Duhovniye Pomyatniki Sentralnoy Azii*. Almaty.
- İslamov, R. F. (2012). "Ahmed Yesevi: Jizn i Tvoričeskaya Deyatelnost". *Vestnik Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta kulturi i iskusstv*.
- Joldasbayuly, S. (1995). *Ejelgi Jane Orta Gasirlardagi Kazakistan*. Almaty.
- Jandarbek, Z. (2019). "Aristan Bab". *Turkistan Ruhaniyat Besigi*. Nur-Sultan, 57.
- Koja, M. (2000). *Yasi-Turkistan Tarihi*. Almaty.
- Koja, M. (2019). *Koja Ahmet Yasauı Kesenesi*. Nur-Sultan.
- Koja, M. (2006). *Orta gasirlik Otirar: Anizdar, Dereker, Zerteuler*. Otirar
- Kabildiinov, Z. E. (2019). *Kazakistan Tarihi. Ensiklopediya*. Almaty.

- Masson, M. E. (1930). *Mavzoley Hodja Ahmet Yesevi*. Taşkent.
- Mustafina, G. M. (1992). *Predstavleniya Kulti, Obryadi u Kazahov*. Almaty.
- Mamraimov, M. (2009). *Uly Jibek Jolindagi Kiyeli Jerler*. Almaty.
- Mankovskaya, L. Y. (1960). *Nekatoriye arhitekturno-arheologičeskiye nablyudeniya po restovratsi kompleksa Hodja Ahmeda Yasevi v.g.Turkeстане*. İzvestiya akademi nauk Kazahskoy SSR.
- Nurbekov, J.M.; Sadikbekov M. J. (2015). *Koja Ahmet Yasauı Kesenesi*. Almaty.
- Pugaçenkova, E. (1976). *Zodçestvo Sentralnoy azii XV-vek*. Taşkent.
- Praskurin, A.; Tuyakbaev.M.(2005). “Koja Ahmet Yasauı Kesenesi”. *Otirar Ensiklopediyasi*. Otirar.
- Sadikbek, M. (2009). *Koja Ahmet Yasauı Kesenesi*. Turkistan.
- Sadikbek, M. (2010). *Koja Ahmet Yasauı Kesenesi // Koja Ahmet Yasauı Murasi men iliminin zerttelui*. Turkistan.
- Yolgin, M. (2013). *Arheologičeskaya i İstorika-Arhitektturniye İsledovaniye Movzaleya Hodji Ahmeda Yasavi*. Almaty.

